

UOT 902

TURAN HƏŞİMOVA

NAXÇIVANIN ORTA TUNC DÖVRÜ BOYALI QABLAR MƏDƏNİYYƏTİNƏ
AİD YENİ TAPINTILAR

Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin Fondunda saxlanılan, Orta Tunc dövrünə aid olan monoxrom və polixrom boyalı keramika məmulatlarının bir qismi indiyədək nəşr olunmamışdır. Bu materiallar əsasən müxtəlif illərdə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı II Kültəpədə, biri isə Şahtaxtıdan aşkar olunmuşdur. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin Fondunda saxlanılan arxeoloji materialları Cənubi Qafqaz və Yaxın Şərq paralellərinə əsasən e.ə. 2200-1800-cü illərə aid etmək olar. Araşdırmalar göstərir ki, Cənubi Qafqaz, Şərqi Anadolu və Urmiya hövzəsi üçün xarakterik olan boyalı qablar lokal fərqlər istisna olmaqla ortaq xüsusiyyətlərə malikdir. Yeni aşkar olunmuş arxeoloji materiallar Naxçıvanın Boyalı qablar mədəniyyətinin əsas mərkəzlərindən biri olduğunu göstərir.

Açar sözlər: *Cənubi Qafqaz, Urmiya hövzəsi, Naxçıvan, Orta Tunc dövrü, boyalı qablar.*

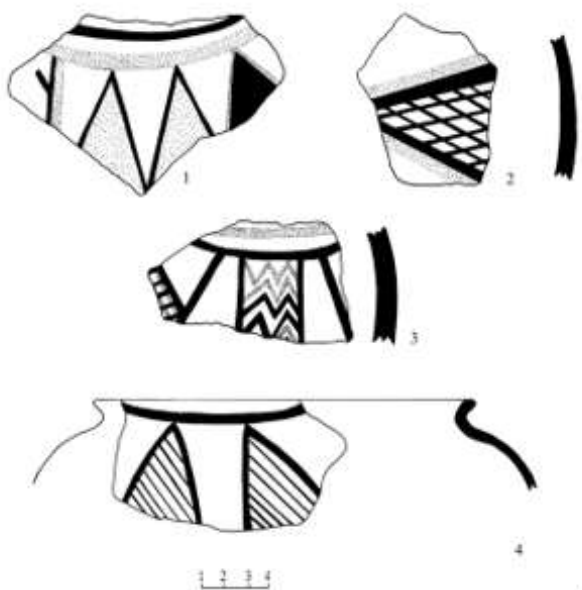
Naxçıvanın Orta Tunc dövrü abidələrindən aşkar olunan arxeoloji materialların əksəriyyəti keramika məmulatı ilə təmsil olunmuşdur. Gilinin rənginə, tərkibinə və bəzəmə texnikasına görə onları iki qrupa bölmək olar. Çəhrayı rəngdə bişirilmiş birinci qrup keramika məmulatı üçün boya ilə çəkilmiş naxışlar xarakterikdir. Bu tip keramika Azərbaycan arxeologiyasında Boyalı qablar mədəniyyəti adı ilə tanınmışdır. İkinci qrup keramika boz və qara rəngli, basma və cızma naxışlı qablarla xarakterizə olunur. Birinci qrupa aid etdiyimiz boya bəzəməli keramika məmulatı monoxrom və polixrom olmaqla iki qrupa bölünür. İlk mərhələdə monoxrom boyalı qablar əsasən düz və dalğalı qalın xətlərlə naxışlanmışdır. Bu mərhələni həndəsi motivdə və heyvan təsvirləri ilə naxışlanmış boyalı qablar əvəz edir. Monoxrom boyalılarından sonra meydana çıxan polixrom boyalı qablar sarı, ya da ağ rəng üzərinə qara və qırmızı xətlərlə zəngin kompozisiyalı ornamentlə naxışlanmışdır. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin Fondunda saxlanılan, Orta Tunc dövrünə aid olan monoxrom və polixrom boyalı keramika məmulatlarının bir qismi indiyədək nəşr olunmamışdır. Bu materiallar əsasən müxtəlif illərdə II Kültəpədə aparılmış arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunmuşdur. Keramika nümunələrinin biri isə Şahtaxtıdan tapılmışdır.

Monoxrom boyalı küpə qırığı qırmızı rəngdədir. Üzəri qara dörd cərgə dalğavarı xətlərlə naxışlanmışdır (şəkil 1, 1; inv. № 10609). Başqa bir monoxrom boyalı küpənin fraqmenti çəhrayı rəngdə olub, gilinə narın qum qatılmış, yaxşı bişirilmişdir. Üzəri qırmızı boya ilə örtülmüş və qara rənglə 5 cərgə düz və dalğavarı xətlərlə naxışlanmışdır (şəkil 1, 2-4; şəkil 3, 2; inv. № 10624, 10628, 10625, 10595). Orta Tunc dövrünün birinci mərhələsinə aid olan bu qablar düz və dalğalı qalın xətlərlə naxışlanmışdır [4, s. 162]. Bu motivdə naxışlanmış boyalı qablara I Kültəpə [1, s. 95, şəkil 7; 7], Qazançıqala [6, s. 86, çizim 1; 2, 11, 12, 14, 15; çizim 2; 1, 2, 3, 4, 17, 21], Kərki [1, s. 95, şəkil 7, 6], Kükü [1, s. 95, şəkil 7; 11], Nəhəcir [5, s. 38-40, tablo 6; 6, tablo 7; 5, tablo 8; 3,4,6,7], Üzərliktəpə [3, s. 142, II tablo, 8, 9], Qarni [11, s. 143, şəkil 54, 7, 11], Müxənnəttəpə [11, s. 143, şəkil 54, 27, 29, 31], Haftavantəpənin VI C təbəqəsində [13, s. 27, fig. 11, 8], Elmakaya nekropolunda [9, s. 361, fig. 4] rast gəlinir.

Şəkil 1. II Kültərə yaşayış yerinə aid keramika məmulatı.

Başqa bir monoxrom boyalı keramika parçası çəhrayı rəngdə olub, qulpsəkilli çıxıntısı vardır. Qulp üfüqi vəziyyətdə düzəldilmiş, şaquli istiqamətdə dəşik açılmışdır. Qulpun ətrafı qara rənglə torşəkilli ornamentlə naxışlanmışdır (şəkil 1, 6; inv. № 1901). İçərisi torla doldurulmuş romb, dördbucaq, üçbucaq motivlərinə həm monoxrom, həm də polixrom boyalılarda rast gəlirik. Naxçıvanda bu bəzəmə stili daha çox polixrom boyalılarda izlənsə də, II Kültərə [6, s. 93, Çizim 8; 9, çizim 10; 4, mən m s. 114, şəkil 26, 7] monoxrom boyalılardan da məlumdur. Bənzər motivdə naxışlanmış monoxrom boyalı qablar Şahtaxtı [6, s. 95, çizim 10, 7; çizim 12, 3], Karagündüz [8, levha 50, 4, 5], Qars muzeyi [8, levha 58, 5], Ahlat muzeyi [8, levha 62, 2], Haftavantəpənin VI C təbəqəsi [13, s. 27, fig. 11, 17, 22, 33; s. 31, fig. 12, 3, 15; s. 35, fig. 13, 2, 9; s. 37, fig. 14, 2, 4, 8], Karmir-Berd [11, s. 137, şəkil 50, 1, 10, 11, 16, 17, 21, 22, 24], Verin Naver [11, s. 138, şəkil 51, 18, 19, 20; şəkil 52, 9, 10, 13, 14] və Ketidən [11, s. 147, şəkil 56, 7, 10, 12] məlumdur. Monoxrom boyalı keramika məmulatlarından birinin üzəri rombşəkilli ornamentlə naxışlanmışdır. Rombun içi torla və qara rənglə doldurulmuşdur. Rombların içinə çəkilməmiş qoşa romb motivi digərlərindən fərqlənir [şəkil 1, 7; inv. № 12449]. Digər monoxrom boyalı keramika parçası qırmızı rəngdədir. Üzəri paralel xətlər arasına alınmış dalğalı xətlərlə naxışlanmışdır [şəkil 1, 8; inv. № 3941]. Bənzərləri Şortəpə [1, s. 105, şəkil 17, 1, 2], Qızqala [7, s. 53, şəkil 8, 6, 8], Yayıcı [1, s. 105, şəkil 17, 4, 6, 7], Qazançıqala [6, s. 87, çizim 2, 7, 16], Şahtaxtı [6, s. 101, çizim 16, 5; s. 102, çizim 17, 5], Nəhəcir [6, s. 101, çizim 16, 6], Qızılburun [1, s. 106, şəkil 18, 3], Çalxanqala [1, s. 108, şəkil 20, 3], Göytəpənin D təbəqəsi [14, s. 75, fig. 20, 1640; fig. 22, 1056], Haftavantəpənin erkən VI B təbəqəsindən [13, s. 175, fig. 86, 1, 12] məlumdur.

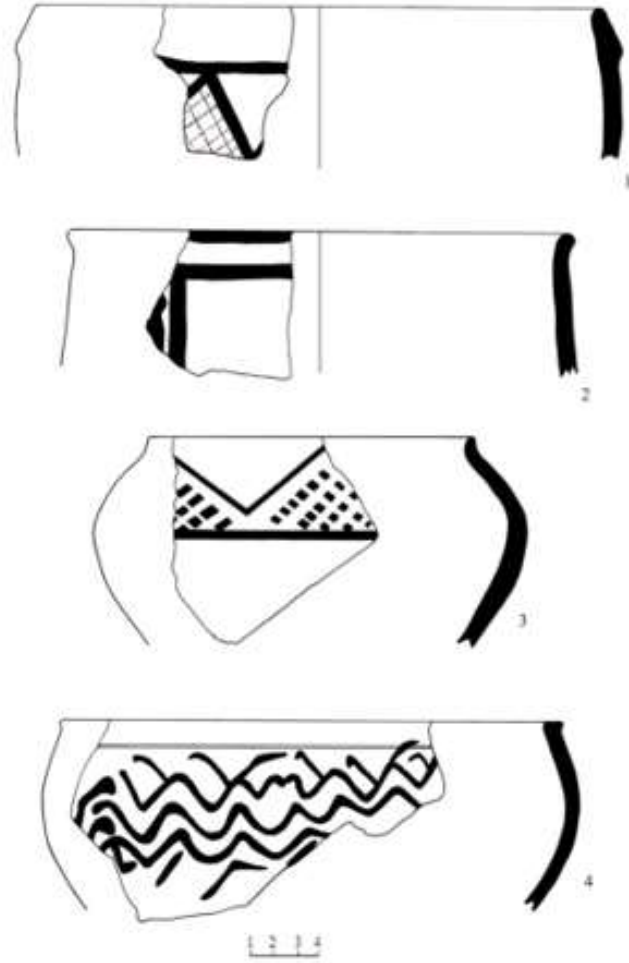
Şəkil 2. Polixrom boyalı keramika məmulatı.

Ağzının kənarı xaricə qatlanaraq bir qədər içəri yığılmış qabarıq gövdəli, yastı oturacaqlı kasanın diametri 22 sm-dir. Kasanın ağzının kənarı batıq xətlə əhatələnmişdir. Kasanın ağzının kənarı dalğalı xətlərlə bir qədər səliqəsiz, ancaq orijinal motivdə naxışlanmışdır (şəkil 3, 4; inv. № 12399). Bu tip kasalar Orta Tunc dövrünün ilk mərhələsi üçün xarakterikdir. Bu tip kasalar Çalxanqala [1, s. 104, şəkil 16, 3, 4], Qaraçuq [1, s. 104, şəkil 16, 5, 6], Şahtaxtı [6, s. 94, çizim 9, 7] abidələrindən məlumdur.

İkinci kasa tipli qab qabarıq gövdəli olub, ağız hissəsi içəri yığılmışdır. Gilinə narın qum qatılmış, yaxşı bişirilmiş, nazik divarlıdır. Diametri 14 sm-dir. Üzəri qırmızı rənglə cilalandıqdan sonra qara rənglə əsasları aşağı olan üçbucaqlar çəkilmişdir. Üçbucaqların içi qara və krem rənglə torlu naxışlanmışdır (şəkil 3, 3; inv. № 10621).

Polixrom boyalı, qalın divarlı bir keramika məmulatı olduqca maraqlıdır. Onun üzəri qırmızı rənglə örtülmüş qara və sarı rənglə, torlu naxışla bəzədilmişdir (şəkil 1, 5; inv. № 10917). Polixrom boyalı nazik divarlı, kiçik küpənin çiyin hissəsi qabarıqdır. Üzəri açıq sarı rənglə örtülmüş, qara-qəhvəyi rənglə üçbucaqlarla naxışlanmışdır (şəkil 2, 4; inv. № 10894). Bu küpə Orta Tunc dövrünün sonları üçün xarakterikdir.

Polixrom boyalı küpə parçalarından biri açıq çəhrayı rəngdə olub, gilinə narın qum qatılmış, yaxşı keyfiyyətdə bişirilib. Gövdə çiyin hissədən başlayaraq qabarıqdır. Boğaz və çiyin hissələri qara və qırmızı rənglə çəkilmiş enli xətlərlə əhatələnib. Gövdənin üzəri sarı rənglə örtülüb. Qırmızı enli xətdən başlayaraq iti ucları yuxarı olan üçbucaqlar çəkilmişdir. Üçbucaqlar qırmızı və qara rənglərlə işlənmişdir. Bir üçbucağın yan xətləri enli qırmızı xətlərlə verilib, daxili qara rənglə boyanıb. Bundan soldakı üçbucaqların yan xətləri nazik qara xətlə, içi isə qırmızı rənglə boyanmışdır (şəkil 2, 1; inv. № 10919).

Şəkil 3. II Kültərəpə yaşayış yerinə aid keramika məmulatı.

Digər polixrom boyalı keramika məmulatının üzərinə qırmızı rənglə romb çəkilmişdir. İçi qara rənglə torlu naxışlanmışdır (şəkil 2, 2; İnv. № 2255). Bənzərləri I Kültərəpə [6, s. 106, çizim 21, 2], Şahtaxtı [6, s. 105, çizim 20; 5-11; çizim 21, 1, 4, 5-7], Qızılburun [1, s. 115, şəkil 27, 12; şəkil 28, 8-10], Qaratərəpə [2, s. 138, foto 52], Diyarbəkır muzeyi [8, levha 62, 7], Dinkatərəpənin IV D təbəqəsi [15, s. 199-203, PI.12.1.1], Haftavantərəpənin son VI B təbəqəsi [13, s. 185, fig. 91,7; s. 187, fig. 92, 2, 4, 13; s. 191, fig. 94, 2, 14; s. 195, fig. 96, 1, 6; s. 199, fig. 98, 12, 14; s. 203, fig. 100, 14; s. 205, fig. 101, 11, 12], Göytərəpənin D təbəqəsindən [14, s. 74, fig. 19, 425; fig. 21, 58, 87] məlumdur.

Üçüncü polixrom boyalı keramika məmulatının üzəri açıq sarı rənglə örtülmüş, qırmızı və qara rənglə naxışlanmışdır (şəkil 2, 3; İnv. № 8391). Qırmızı və qara rənglə çəkilmiş enli xətlərdən sonra qara rənglə şaquli istiqamətdə çəkilmiş iki düz xəttin arası sınıq xətlərlə naxışlanmışdır.

Polixrom boyalı kasanın diametri 25 sm-dir (şəkil 3, 1; inv. № 5594). Üzəri qoşa xətlər arasına alınmış içi torlu üçbucaqlarla naxışlanmışdır. Bənzərləri Şahtaxtı [1, s. 115, şəkil 27, 11], I Kültərəpə [1, s. 116, şəkil 28, 2], Qızılburun [3, s. 144, IV tablo, 4, 5], Dinkatərəpənin IV D təbəqəsi [15, s. 199-203, PI.12.1.1], Haftavantərəpənin son VI B təbəqəsindən [13, s. 351, şəkil 2, 4] məlumdur.

Ümumi olaraq götürüldükdə Naxçıvanın monoxrom boyalı keramika məmulatının

naxışlanmasında dalğalı xətt, sınıq xətt, üçbucaq, romb düzümlərindən daha çox istifadə edilmişdir. Stratiqrafik müşahidələr göstərir ki, dalğalı xətlərlə naxışlama daha erkən meydana gəlmişdir. Həndəsi motivdə naxışlama isə bir qədər gec ortaya çıxmışdır [1, s. 90]. Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin Fondunda saxlanılan monoxrom boyalı keramika məmulatları arasında hər iki nümunəyə rast gəlirik.

Monoxrom boyalı qabların ardınca gələn polixrom boyalı qabların ilk nümunələri həndəsi motivdə naxışlanmış keramika məmulatlarıdır.

Göytəpənin monoxrom boyalı tapılan D təbəqəsi e.ə. 2400-2000-ci illərə [14, s. 164-165], M.Edwards Haftavəntəpənin monoxrom boyalı tapılan VI C təbəqəsini e.ə. 2200-2000-ci illərə aid etmişdir [12, s. 102]. II Kültəpənin Orta Tunc dövrü təbəqəsindən götürülən kömürün C 14 analizi e.ə. 2400-cü ili göstərmişdir. Qızqala yaşayış yerinin Orta Tunc dövrü təbəqəsindən götürülən kömürün C 14 analizi isə e.ə. 2135-1780-ci illəri göstərmişdir [7, s. 58].

Polixrom boyalı keramika Haftavəntəpənin VI C və VI B təbəqələrində, Göytəpənin D və C təbəqələrində, Dinkatəpənin IV D təbəqəsindən aşkar olunmuşdur. Göytəpənin polixrom boyalı tapılan C təbəqəsi isə e.ə. II minilliyin birinci yarısına aid edilmişdir [14, s. 164-165]. Haftavəntəpənin VI C təbəqəsi C 14 tarixlənməsinə əsasən e.ə. 2200-2000, erkən VI B təbəqəsi e.ə. 1900-1550, son VI B təbəqəsi e.ə. 1600-1450-ci illərə aid edilmişdir [1, s. 93]. Dinkatəpənin IV D təbəqəsinə aid polixrom boyalı qabları e.ə. 1600-1450-ci illərə aid edilmişdir [1, s. 88]. II Kültəpənin həndəsi motivli polixrom boyalı keramikası aşkarlanan təbəqəsindən götürülən karbon analizi e.ə. 1800-cü ili göstərmişdir [10, s. 31]. Buna görə də Naxçıvanda boyalı keramikanın Yaxın Şərqlə paralel meydana gəldiyini demək olar.

Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin Fondunda saxlanılan arxeoloji materialları Cənubi Qafqaz və Yaxın Şərq paralellərinə əsasən e.ə. 2200-1800-cü illərə aid etmək olar.

Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin Fondunda saxlanılan II Kültəpə boyalı qablarının tədqiqi zamanı monoxrom və polixrom boyalı keramika məmulatlarının çoxçeşidliyi və naxış motivlərinin zənginliyi Naxçıvançay vadisi abidələrinin Orta Tunc dövründə önəmli yer tutduğunu bir daha təsdiq edir. Araşdırmalar göstərir ki, Cənubi Qafqaz, Şərqi Anadolu və Urmiya hövzəsi üçün xarakterik olan boyalı qablar lokal fərqlər istisna olmaqla ortaq xüsusiyyətlərə malikdir. Yeni aşkar olunmuş arxeoloji materiallar Naxçıvanın Boyalı qablar mədəniyyətinin əsas mərkəzlərindən biri olduğunu göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Baxşəliyev V.B. Naxçıvanın qədim əkinçi-maldar tayfalarının mənəvi mədəniyyəti. Bakı: Elm, 2004, 320 s.
2. Baxşəliyev V., Novruzov Z. Sirabda arxeoloji araşdırmalar. Bakı: Oskar, 2010, 160 s.
3. Əliyev V.H. Azərbaycanda Tunc dövrünün boyalı qablar mədəniyyəti. Bakı: Elm, 1977, 168 s.
4. Əliyev V.H., Məmmədova A.Ə. II Kültəpə yaşayış yerində yeni tapıntılar (2013-2014-cü illər) // Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar 2013-2014. Bakı, 2015, s. 161-167.
5. Seyidov A., Baxşəliyev V. Nəhəcirdə arxeoloji araşdırmalar. Bakı: İqtisad Universiteti, 2002, 200 s.
6. Belli O., Baxşəliyev V.B. Naxçıvan bölgəsində Orta və Son Tunc Çağı boya bezemeli çanak çömlek kultürü // Middle and Late Bronze Age Painted Pottery culture of the Nakhchivan Region. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2001, 120 s.
7. Baxşəliyev V., Ristvet L., Gopnik H., Nugent S., Swerida J. Kızkale yerləşməsi və nekropolü (Naxçıvan, Azərbaycan) // TÜBA-AR 25, 2019, s. 47-61.

8. Özfirat A. Doğu Anadolu yayla kültürleri (m.ö. II. Binyıl). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 2001, 224 s.
9. Özfirat A. Doğu Anadolu'da M.Ö. II. binyıl kültürlerinin araştırılması // Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi. Ankara: İstanbul Üniversitesi, 2000, s. 359-362.
10. Алиев В.Г. Культура эпохи средней бронзы Азербайджана. Баку: Элм, 1991.
11. Кушнарера К.Х. Южный Кавказ в IX-II тысячелетиях до н.э. СПб.: Петербургское Востоковедение, 1993, 312 с.
12. Edwards M.R. The Pottery of Haftavan VIB (Urmia Ware). İran, 1981, XIX, p. 101-140.
13. Burney C.A. Excavation in Azerbaijan, Haftavan VI Period. London, 1983, 364 s.
14. Brown T.B. Excavation in Azerbaijan. 1948, London, John Murray 1951.
15. http://www.academia.edu/21514089/Eastern_Anatolia_Before_the_Iron_Age_A_View_from_Iran

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: turanheshimova@mail.ru

Turan Hashimova

NEW FINDINGS OF THE PAINTING CERAMICS CULTURE OF THE MIDDLE BRONZE AGE NAKHCHIVAN

Some samples of monochrome and polychrome ceramics of the Middle Bronze Age stored in the foundation of the State Historical Museum of Nakhchivan have not yet been published. These materials are mostly identified from excavations of the Kültepe II settlement carried out in different years, and one copy is found from the Shakhtakhti necropolis. According to the parallels of the South Caucasus and the Middle East, materials stored in the foundation of the State Historical Museum of Nakhchivan can be dated to 2200-1800 BC. Research shows that despite local features the painted ceramics of the South Caucasus, Eastern Anatolia and Urmia Basin are characterized by common signs. New findings show that Nakhchivan is one of the main centers of culture of painted ceramics.

Keywords: *South Caucasus, Urmia basin, Nakhchivan, middle bronze period, painted ceramics.*

Туран Гашимова

НОВЫЕ НАХОДКИ КУЛЬТУРЫ РАСПИСНОЙ КЕРАМИКИ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ НАХЧЫВАНА

Некоторые образцы монохромной и полихромной керамики эпохи средней бронзы, хранящиеся в фонде Государственного Исторического Музея Нахчывана до сих пор не опубликованы. Эти материалы в основном выявлены из раскопок поселения Кюльтепе II, проведенных в разные годы, а один экземпляр найден в некрополе Шахтакты. На основе параллелей Южного Кавказа и Ближнего Востока материалы, хранящиеся в фонде Государственного Исторического Музея Нахчывана, можно датировать 2200-1800 гг. до н.э. Исследования показывают, что, несмотря на локальные особенности расписная керамика Южного Кавказа, Восточной Анатолии и бассейна Урмия характеризуются едиными признаками. Новые находки показывают, что Нахчыван является основным из центров культуры расписной керамики.

Ключевые слова: *Южный Кавказ, бассейн Урмия, Нахчыван, период средней бронзы, расписная керамика.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Vəli Baxşəliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 26.12.2019

Son variant 09.03.2020